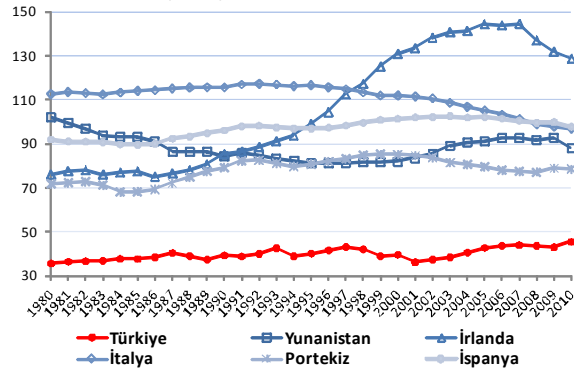

Avrupa Büyüme Modeli Nasıl Canlandırılır?

Sumru Öz†

Son yıllarda özellikle çevre ülkelerde yaşanan kamu borç sorunu nedeniyle Avrupa büyüme modeline olan güven sarsıldı. İrlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İtalya'nın 2008-09 küresel krizinden sonra bir türlü toparlanamamaları güven kaybında etkili oldu. Oysa Avrupa büyüme modeli sayesinde Avrupa Birliği'nin birçok çevre ülkesi, merkez ülkeleri ile aralarındaki gelir farkını azaltmayı, diğer bir deyişle gelişmiş merkez ülkelere yakınsamayı başarmıştı.

Şekil 1. AB Üyesi Güney Avrupa Ülkeleri, İrlanda ve Türkiye'nin Kişi Başına Geliri (AB Ortalaması = 100)

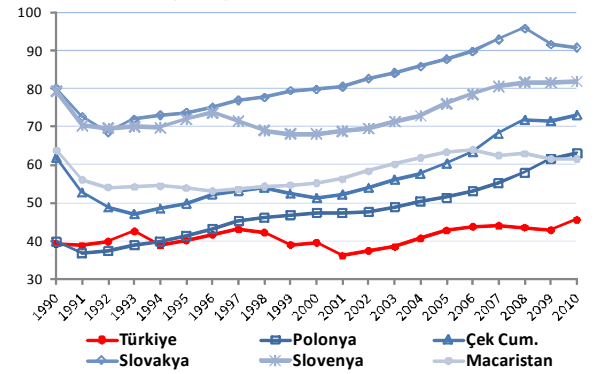
Kaynak: WDI Online

† Dr., Koç Üniversitesi-TÜSİAD EAF, soz@ku.edu.tr

Şekil 1, 1990'lı yılların başına kadar Yunanistan bir yana bırakılırsa, Portekiz ve İspanya gibi daha yoksul güney ülkelerinin kişi başına gelirlerinin Avrupa Birliği ortalamalarına yakınsadığını, ancak daha sonra bu sürecin durduğunu gösteriyor. 1980'li yılların ortasından itibaren ise İrlanda'nın kişi başına gelirinin hızla AB ortalamasına yakınsamaya başlayarak ilk on yıl içinde AB ortalamasına ulaştığını, ikinci on yılda artışını sürdürerek ortalamanın %45 üstüne çıktığı Şekil 1'den anlaşılıyor. Ancak 2008-09 küresel krizi ile birlikte İrlanda'da da bu sürecin tersine döndüğü ve AB ortalamasına kıyasla küçülmenin 2010'a kadar sürdüğü görülüyor.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle de 1994 yılında Macaristan ve Polonya'yla varılan ilk ortaklık anlaşmalarıyla birlikte Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin kişi başına gelirleri de Avrupa Birliği ortalamalarına yakınsamaya başladı (Şekil 2). 2008-09 küresel krizine kadar geçerli olan bu süreç, bugün Polonya ve Çek Cumhuriyeti dışındaki başlıca Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de kesintiye uğramış görünüyor.

Şekil 2. AB Üyesi Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'nin Kişi Başına Geliri (AB Ortalaması = 100)

Kaynak: WDI Online

Avrupa büyüme modeli ile yaşanan yakınsama sürecinin kesintiye uğraması, Türkiye'nin de dâhil

olduğu Güneydoğu Avrupa bölgesinde yer alan ve AB üyelik perspektifine sahip diğer Avrupa ülkeleri için de endişe verici. Örneğin, Şekil 2, 1990'dan AB üyelik müzakereleri için tarih belirlenen 2004 yılına kadar AB ortalamasının %40'ı etrafında salınan Türkiye kişi başına gelirin ancak bu tarihten itibaren artmaya başladığına ve küresel krizle birlikte kesintiye uğramakla beraber 2010 yılında %46'ya ulaştığına işaret ediyor. Avrupa büyüme modeli ile yaşanan yakınsama sürecinin devamı, yalnızca AB üyesi çevre ülkeler için değil, Avrupa bütünleşmesi devam ettiği sürece refah düzeyinin artacağı beklentisi içinde olan Türkiye gibi potansiyel üye ülkeler için de önemli.

Dünya Bankası, son zamanlarda kesintiye uğrayan yakınsama sürecinin temel dayanağı olan Avrupa büyüme modelinin canlandırılması için neler yapılmasını gerektiğini ortaya koymayı hedefleyen bir rapor yayımladı. "Büyümenin Altın Kuralı: Avrupa Ekonomik Modeli'ne Görkeminin Yeniden Kazandırılması" başlıklı Rapor (2), elli yıl önce Edmund Phelps'in yazdığı "Birikimin Altın Kuralı" adlı makaleden esinlenerek, politika önerileri geliştiriyor. Makalede, bir ülkenin refah düzeyinin artması ve vatandaşlarına, yalnızca bugün değil, gelecekte de daha yüksek yaşam standartları sağlayabilmesi için basit bir kural öneriliyordu. Bu kural, temel olarak gelecek nesillerin de en az kendilerinininkine denk bir yaşam düzeyi yakalayabilmesi için insanların bugün ne kadar çalışmaları, ne kadar birikim ve yatırım yapmaları gerektiğini ortaya koyuyordu.

Günümüzde birçok iktisatçı tarafından hala optimum büyüme teorisinin en temel önermesi olarak kabul edilen "altın kural", Dünya Bankası

Raporu'nun yalnızca başlığına ilham kaynağı olmakla kalmıyor, aynı zamanda getirilen politika önerilerinin de temelinde yer alıyor. Rapor, Avrupa büyüme modelinin gözden düşmesini, son zamanlarda bazı ülkelerde uygulanan politikaların büyümenin altın kuralıyla çelişmesine ve nüfusun yaşlanmakta oluşunu göz ardı etmesine bağlıyor ve Avrupa idealleri ile ekonominin değişmez katı kurallarını örtüştürmek için altı temel alanda alınması gereken önlemleri ortaya koyuyor.

Raporda öncelikle, Avrupa ekonomik modelinin, ticaret, finans, girişimcilik, yenilikçilik, işgücü ve kamu yönetimi olarak belirlenen altı temel alandaki ekonomik faaliyetleri dünyada benzeri görülmemiş bir biçimde nasıl organize edebildiği gösteriliyor. İkinci olarak, bu altı temel alanda Avrupa büyüme modelinin sorgulanmasına neden olan aksaklıklar belirleniyor ve bunları gidermek için çözüm önerileri getiriliyor. Bu öneriler geliştirilirken de Avrupa içinden ve dünyadan başarılı ülke örneklerinden yararlanılıyor.

• **Dış Ticaret:** Avrupa'nın daha zengin ve daha yoksul ekonomilerinin gelir düzeyleri ve yaşam standartlarında gerçekleşen hızlı yakınsamanın arkasında, bu ülkelerin mal ve hizmet ticaretiyle dünyanın herhangi bir bölgesinden daha fazla birbirlerine bağlanmış olmaları yatıyordu. Öyle ki 2008-2009 küresel krizi öncesinde, yaklaşık 15 trilyon dolar olan dünya mal ve hizmet ticaretinin üçte biri 45 Avrupa ülkesi arasında yapılıyordu. Dünya Bankası Raporu'na göre, mal ticareti alanında Avrupa'daki en önemli sorun, tarımsal ürün ticaretine ilişkindir. Bu sorun Avrupa Komisyonu tarafından tarım ve kırsal kalkınmaya yatırılan 50 milyar avro ve buna bağlı verimlilik kayıplarından ibaret olmayıp, Gürcistan ve

Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkeleriyle daha fazla ekonomik bütünleşme fırsatının da kaçırılmasına neden olmaktadır. Dış ticaret alanındaki diğer aksaklık ise hizmet ticaretinin yeterince gelişmemiş olmasıdır. Avrupa ülkelerinde toplam katma değerın dörtte üçünün hizmet sektöründe yaratıldığını göz önüne alan Rapor'da, hizmetler alanındaki dış ticaretin değer olarak mal ticaretinin ancak yarısı düzeyinde olmasının önemli bir sorun olduğu belirtiliyor. Seyahat ve finans gibi geleneksel hizmet sektörlerinde oldukça önemli bir ilerleme kaydedilmişken, özellikle yeni teknolojiler ve İnternet içeren taşımacılık ve diğer iş hizmetleri gibi bazı alanlarda aynı ilerleme gözlenmiyor. Avrupa büyüme modelini canlandırmak için yeni teknolojilere geçişi kolaylaştıran, daha iyi düzenlemeler getiren ve işgücüne daha fazla hareket kabiliyeti kazandıran reformlar gerekli görülüyor.

• **Finansal Bütünleşme:** Dış ticaretten sonra Avrupa ülkeleri arasındaki hızlı yakınsamayı sağlayan ikinci mekanizma finansal bütünleşmeydi. Bugün Avrupa borç krizinden savurgan devletlere borç veren avro bölgesi bankalarını sorumlu tutanlara şaşkıncı gelebilir ancak Avrupa finans sistemi doğru bir şekilde ve teoride olması gerektiği gibi çalışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Avrupa'da sermaye -doğrudan yabancı yatırımlar, finansal doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy fonları- zengin ülkelere göreli yoksul ülkelere doğru akıyor[‡] ve sermaye çeken yoksul ülkeler daha hızlı büyüyerek gelişmiş merkez ülkelere yakınıyor. Daha

önceleri Avrupa'nın daha yoksul güney ülkelerine akan Kıta Avrupasının zengin ekonomileri kaynaklı sermaye, 2000lerdeki genişlemeden sonra hızla yön değiştirerek doğuya yönelmiştir. Bunun büyüme üzerindeki yansımalarını Şekil 1 ve 2'de görmek mümkün. Ancak finansal akımların gelir düzeyleri ve yaşam standartlarındaki yakınsamaya hız kazandırdığı doğru olmakla beraber bazı riskler taşıdığı da biliniyor. Finansal akımlardan yararlanan ülkelerin, büyük miktardaki sermaye akımları tarafından tetiklenen kredi genişlemesini sağlam makro ihtiyati düzenlemeler yoluyla makul bir düzeyde tutmaya çalışmaları gerekir. Bunu için sermaye yeterlilik oranı, zorunlu karşılıklar, kredi riskinin ayrıştırılması, borçluluk artışını veya dövizle borçlanmayı sınırlandırmak, kredi alma kriterlerini sıkılaştırmak gibi önlemler getirilebilir. Dünya Bankası Raporu'na göre Avrupa Birliği içinden Polonya, dışından ise Hırvatistan deneyimleri, iyi tasarlanmış düzenlemeler ve makroekonomi yönetimi ile yabancı finansal akımların yarattığı risklerin bertaraf edilebileceğine işaret ediyor. Ancak bütünleşmiş bir finans piyasasında bu tür ulusal politikaların etkisinin yeterli olamayabileceği belirtilerek Avrupa büyüme modelinin canlandırılması için uluslar üstü koordinasyon ve sınır aşırı faaliyet gösterebilen denetleyici finansal kurumlar öneriliyor. Ancak uluslar üstü düzenleme, hükümetlerin ekonomilerini krizlere dayanıklı kılma ve aşırı kredi genişlemesinin yarattığı riskleri önleme sorumluluğunu ortadan kaldırmamalı. Rapor'da Finansal bütünleşmenin aşırılıklarından zarar görmeden yararlarını görme açısından Çek Cumhuriyeti ve Kanada örnek ülke olarak değerlendiriliyor.

[‡] Çin başta olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde, sermaye ekonomi kurallarına aykırı olarak yoksul, büyüme oranı yüksek ülkelere daha zengin ve büyüme hızı daha düşük ülkelere doğru akmaktadır.

- **Girişimcilik:** Asya'nın küresel ekonomiyle bütünleşmesinin ve ABD'de teknolojik değişimin hız kazandığı 1990'ların ortalarından bu yana, ekonominin özü olan girişimcilik Avrupa'da gelişmesini devam ettirebilmiştir. Dünya Bankası Raporu'nun bulgularına göre, 1995-2009 yılları arasında Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde yaratılan istihdam ABD'dekinden fazla olmakla kalmamış verimlilik artışında Avrupa Birliği'nin yeni üyeleri ve aday ülkeler, Doğu Asya ve Latin Amerika'yı geride bırakmıştır. Ancak bu durum -özellikle 2002'den bu yana- Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya için geçerli olmamış; son zamanlarda bu ülkelerde istihdam artmakla beraber, bu artış inşaat gibi dönemsel faaliyetlerde ya da mikro şirketler ve aile işletmeleri gibi düşük verimliliğe sahip girişimlerde sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak da ortalama çalışan verimliliği düşme eğilimindedir. Rapor'a göre bu ülkelerde son dönemde yaşanan sorunların temelinde yer alan düşük verimliliğin belki de en önemli nedeni toplam üretimin neredeyse üçte birinin çalışan sayısı 10'un altında olan çok küçük ölçekli işletmeler tarafından gerçekleştirilmesi ve bu yapının rekabetçilik açısından Avrupa gibi geniş bir pazar ile uyumsuz olmasıdır. Dolayısıyla yabancı sermayenin, 2000'lerdeki genişlemeden sonra doğuya yönelmesi şaşırtıcı değildir. Güney ülkelerinin kötü performansının arkasında yüksek vergiler ve genelde kötü yönetilen sıkı düzenlemeler olduğunu savunan Rapor, kamu borç krizinin tetiklediği reformların ve gerekli iyileştirmelerden kısa vadede sonuç alınabildiğini gösteren Litvanya ve Letonya deneyimlerinin iyimser olmayı mümkün kıldığı sonucuna varıyor.

- **Yenilikçilik (inovasyon):** Yenilikçiliğin temeli olan AR-GE faaliyetleri ve yüksek öğrenim

Avrupa'da sadece özel şirketlerin değil aynı zamanda devletin de sorumluluğu olarak görülür. Girişimcilik yanında yenilikçiliğin, bölgesel ekonomik bütünleşmeyle bir araya geldiği Avrupa, dünya nüfusunun onda birinden bile daha azına sahip olmasına rağmen dünya toplam GSYH'sinin üçte birini ortaya koyabilmektedir. Ancak 1995 ve 2009 yılları arasında ABD'de %1,6, Japonya'da ise %1,2 olan ortalama yıllık işgücü verimlilik artışının AB15'de sadece %1 olduğu da bir gerçektir. Aynı dönemde Kuzey Avrupa'da işgücü verimliliğinin yıllık %1,7 oranında artması ise bu alanda da Avrupa içinde başarılı ülke örnekleri bulunduğunu gösteriyor. İşgücü verimliliğini artırmanın yolunun girişimcilik ve inovasyonu teşvik etmekten geçtiği göz önüne alınınca Kuzey Avrupa ülkelerinin başarısının büyük ölçüde iş yapmaya uygun bir ortam oluşturmaktan kaynaklandığı söylenebilir. Gerçekten de Kuzey Avrupa ekonomileri Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı sıralamasında yer alan 183 ülke içerisinde hep ilk on beş arasında yer almıştır (3). Bu ülkeler firmalarına geniş bir ekonomik özgürlük tanımış; inovasyonu ve şirketlerin AR-GE faaliyetlerini teşvik etmiş; kamu finansman mekanizmaları ve fikri mülkiyet rejimlerini üniversiteler ve özel sektör arasında kârlı işbirliğine olanak sağlayacak şekilde düzenlemiş ve düzenli olarak yüksek öğrenim görmüş insan kaynağı yetiştirmişlerdir. İş ortamı açısından Danimarka, İrlanda ve Norveç, yüksek öğrenimi tamamlamış nüfus açısından bu üç ülkeye ek olarak Lüksemburg ile Finlandiya ve üniversite-iş dünyası işbirliği alanında İsviçre ve İskandinav ülkeleri başarılı örnekler olarak öne çıkıyor.

- **İşgücü:** "Büyümenin Altın Kuralı: Avrupa Ekonomik Modeli'ne Görkemnin Yeniden

Kazandırılması” raporuna göre, Avrupa ekonomik modeli denince akla ilk gelen belki de iş ve özel yaşam arasındaki denge. Raporunda, Batı Avrupalıların 1950’lerde Amerikalılara kıyasla yılda bir ay daha fazla çalışmaktayken 1970’lerde çalışma sürelerinin hemen hemen eşitlendiğini, günümüzdeyse Amerikalılardan yılda bir ay daha az çalıştıkları vurgulanıyor. Ayrıca, Avrupa’da çalışanların güçlü bir koruma altında olduğu ve işsiz kalmaları halinde veya yaşlılıklarında dünya çapında görülmemiş bir gelir güvencesine sahip oldukları; bunu sağlamak içinse tüm dünyada yapılan sosyal harcamaların %58’inin Avrupa’da gerçekleştiği belirtiliyor. Dünyadaki askeri harcamaların %42’sini yapan ABD nasıl bu alanda bir süper güçse, Avrupa da yaşam tarzı açısından dünyanın süper gücü olarak değerlendiriliyor. Ancak yüksek kamu borcu ile sonuçlanan bu durumun artık sürdürülebilir olmadığı sonucuna varılıyor. Raporunda son 45 yılda gerek yaşam beklentisinin artması gerekse daha erken emekli olunması sonucunda 12-15 yıl daha fazla emekli maaşı ödemek zorunda kalan sosyal güvenlik sistemlerinin, özellikle nüfusu hızla yaşlanan, dolayısıyla işgücü azalan ülkelerde yeniden yapılandırılması gerektiği belirtiliyor. Ayrıca, istihdamın korunmasına ilişkin mevzuatın gözden geçirilmesi öneriliyor.

Bu alanda Danimarka’nın iş güvencesi yerine aktif işgücü politikaları ve işsizlik ödeneği artışını getiren modeli örnek gösteriliyor. Gerçekten de Danimarka, istihdamı koruma politikasından vazgeçtiği ve onun yerine işsizlik sigortasından yararlanmanın kapsamını genişletip, iş bulma desteği ve eğitim gibi aktif istihdam politikalarına yöneldiği 1993 yılında %10 olan işsizlik oranını 2008’de %3’e düşürebilmiş. Rapor’da Avrupa

büyüme modelini canlandırmak için işgücüne daha fazla hareket kabiliyeti kazandıran reformlar da gerekli görülüyor. Buna ilişkin olarak dil ve kültür farklılıkları gibi doğal engellerin yanında emlak sektöründeki ve sosyal yardım alanındaki katılıklar ile AB’ye yeni katılan ülke vatandaşlarına getirilen kısıtlamalar gibi politik engellerin de var olduğu belirtilerek Avrupa içinde İrlanda, dünyada ise ABD işgücü hareketliliğini sağlamada örnek alınabilecek ülkeler arasında sayılıyor.

• **Kamu yönetimi:** Avrupa yönetim modeli, Avrupa yaşam tarzını tüm dünyada özlenen bir yaşam tarzı haline getirmiş olmakla beraber, bugün işgücü ile birlikte Avrupa ekonomik modelini canlandırmak için en çok adım atılması gereken alan kamu yönetimidir. Dünya Bankası Raporu’na göre bütçe açıkları ve yüksek kamu borcu sorununa çözüm aranırken belki de ilk sorgulanması gereken Avrupa’da devletlerin aşırı büyük olup olmadığıdır. 2009 itibarıyla AB15 için %50, diğer Avrupa ülkelerinde %45 düzeyinde olan GSYH içerisinde kamu harcamalarının payı ABD ve Japonya’da %40, Latin Amerika’da %33 ve gelişmekte olan Doğu Asya’da %25’tir. Devlet temel sosyal hizmetleri iyi bir şekilde sağlayabiliyorsa ve toplum yaşlıların, bakıma muhtaç olanların ve kimsesizlerin refahını korumak adına gelirin dağıtılmasına razıysa devletin büyük olması kabullenilebilir. Kamu harcamalarının GSYH’ye oranının %40’ın üzerinde olduğu ülkelerin, diğerlerine kıyasla 2 puan daha düşük bir büyüme yaşadığı bulgusu göz önüne alınmalı. Gerçekten de ekonometrik çalışmalar Avrupa’da da son 15 yılda 10 puan artan kamu harcamalarının GSYH’ye oranının yıllık büyümeyi %0,6-%0,9 puan düşürdüğünü tahmin ediyor.

Devletin büyüklüğü kadar harcamalarının nasıl finanse edildiği de ekonomik büyüme için belirleyici olabilir. Sosyal harcamalarını vergilerle finanse eden; Dünya Bankası iş yapılabilir ülkeler listesinde ilk 15'te yer alan; çalışma çağındaki her beş kişiden dördünü iş sahibi yapan ortamı yaratan; hemen herkesin vergisini tam olarak ödemesini sağlayan; kaliteli sosyal hizmet sunan ve emeklilik yaşının 65 olduğu İsveç gibi bir ülkede, yüksek kamu harcamaları büyümenin karşısında bir engel teşkil etmeyebilir. Dünya Bankası Raporu'na göre Avrupa'daki diğer devletler, İsveç gibi verimli, etkin ve şeffaf bir yapı kuramıyorlarsa küçülmek durumunda kalacaklardır. Dünya Bankası Raporu'nda böyle bir yapıyı kurmadan aşırı kamu harcaması yapan devletlerde, bunun kaynağı sağlık ya da eğitim harcamaları değil, emekli maaşları ve sosyal destek gibi harcamalar olarak saptanıyor. Avrupa ülkelerinin emeklilik maaşlarına bu denli yüksek kaynak ayırmasının nedeni ise ne Avrupa nüfusunun dünyadaki en yaşlı nüfus olması ne de diğer ülkelerden daha yüksek emekli maaşı ödemesidir. Bunun nedeni emekli maaşına hak kazanmanın diğer ülkelere kıyasla daha kolay ve daha az maliyetli olmasıdır. Dolayısıyla, Avrupa'da gelecek on sene boyunca en büyük öncelik olması gereken mali konsolidasyon için bu alanda reform zorunludur.

Özet olarak, "Büyümenin Altın Kuralı: Avrupa Ekonomik Modeli'ne Görkemini Yeniden Kazandırılması" başlıklı Rapor, Avrupa büyüme modelinin, ülkeler arasında dünyada bugüne kadar görülmemiş bir ekonomik bütünleşme ve yakınsama sağladığı sonucuna varıyor. Üstelik bu süreçte, gelişmiş ülkelere hızlı yakınsama sağlamayı başaran Uzak Doğu'daki örneklerle

kıyaslandığında hem daha insanca hem de çevreye daha duyarlı bir ekonomik büyüme gerçekleştiğini belirtiyor. Günümüzde de Avrupa'daki birçok ülkenin finans, ticaret, girişimcilik ve yenilikçilik alanlarında oldukça iyi durumda olduğunu saptayan Rapor, işgücü ve kamu yönetimi alanlarında ise iyi durumdaki ülkelerin sayısının çok daha düşük olduğunu; dolayısıyla bazı Avrupa ülkelerinin, kamu sektörü ve işgücü piyasalarının daha iyi çalışması için kapsamlı reformlar yapmak durumunda olduğu sonucuna varıyor. Ancak bu eksiklikleri giderirken Avrupalıların, kendi büyüme modellerini göz ardı etmemeleri gerektiği de vurgulanıyor. Çünkü bu model, hem derinliği hem de kapsamı açısından benzersiz bir bölgesel ekonomik büyümeyi teşvik eden bir "yakınsama makinesi"ne dönüşmüştür. Ayrıca piyasa güçleri ile sosyal sorumluluğu dengeleyebilen bu modelle dünya çapında tanınan ve değer verilen bir 'Avrupa markası' yaratılmıştır. Bir başka deyişle, özel yaşam ve çalışma hayatı arasında bir denge oluşmasına olanak tanıyan Avrupa, yaşam tarzı açısından dünyanın süper gücüne dönüşmüştür.

Dünya Bankası Raporu'na göre son 50 yılda kaydedilen gelişmeyi sürdürmek için Avrupa'nın artık birbirini takip eden üç 'görevi' yerine getirmesi gerekmektedir: yakınsama makinesini yeniden çalıştırmak, küresel Avrupa markasını yeniden oluşturmak ve yaşam tarzını erişilebilir kılabilmek için "altın kural"a uyarak özel yaşam ve çalışma hayatı arasındaki dengeleri yeniden kurmak. Bunu sağlamak için Avrupa, çalışma ve tüketme arasında öyle bir denge kurmalıdır ki, gelecek nesiller ne aşırı tüketim yapmış oldukları için kendilerinden öncekileri suçlasın ne de kıt kanaat geçirmiş oldukları için onlara acısın.

Raporda da belirtildiği gibi daha akıllıca, daha insanca ve çevreye daha duyarlı olan Avrupa ekonomik büyüme modelinin canlanması, Türkiye gibi bu modelden yararlanma potansiyeli olan bir ülke için de geleceğe dair umut. Ancak bu umudun gerçekleşmesi için Türkiye'nin de atması gereken adımlar var. Her ne kadar raporda kamu borcunu düşürme konusunda Türkiye örnek ülke olarak gösterilse de diğer birçok alanda çaba göstermesi gerekiyor. Bu alanların başında da Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı sıralamasında bulunan 183 ülke içerisinde ancak 71. sırada yer almasına neden olan yatırım ortamına ilişkin olumsuzluklar geliyor.

Kaynaklar

- (1) WDI Online
- (2) Dünya Bankası, 2012, "Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model", <http://www.worldbank.org/goldengrowth>
- (3) Doing Business, 2012, <http://www.doingbusiness.org/rankings>